KONTRA MIKLÓS*

HOGYAN LEHET, HOGY AZ AKADÉMIÁTÓL A KOCSMÁROSOKIG MINDENKI TÁMOGATJA A MAGYAROK MAGYAROK ÁLTALI NYELVI DISZKRIMINÁCIÓJÁT?*

Kulcsszavak: *nyelvi diszkrimináció, lingvizm, magyar nyelvművelés, kodifikált standard magyar nyelvváltozat, Kárpát-medencei magyarok, iskolai nyelvtanórák, felcserélő és hozzáadó nyelvpedagógia, tanárképzés*

Nem lennék meglepve, ha valaki, aki ennek az előadásnak a címét hallja vagy olvassa, kapásból elutasítaná a címbe foglalt állítást, nevezetesen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és szinte minden magyar ember támogatja a magyarok magyarok általi nyelvi diszkriminációját. Az se lepne meg, ha az elutasítók felháborodottan, indulatosan hangoztatnák ellenvéleményüket. Hiszen nem kevesebbet állítok, mint hogy a Magyar Tudományos Akadémia, amit „a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hoz[ott] létre”¹, támogatja a magyarok nyelvi diszkriminációját, és ezt a tevékenységét (szinte) állami helyeslés övezi.

1. TÉNYLEG TÁMOGATJÁK?

A magyar jogszabályok között nem az Akadémiáról szóló törvény az egyetlen, amely nyelvünk ápolásáról rendelkezik. Itt van például Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), ennek elején ez áll: „Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.” A magyarországi Nemzeti alaptanterv (lásd a 110/2012. (VI. 4.) kormányrendeletet)² egyebek mellett megköveteli az „alapvető nyelvhelyességi, helyesírási ismeretek tudatos alkalmazását” és a „nyelvhelyességi problémák önálló

* KONTRA Miklós a Szegedi Tudományegyetem nyelvészprofesszora. 1985 és 2010 között az MTA Nyelvtudományi Intézetében a szociolingvisztikai (előnyelvi) kutatások vezetője volt. Fő kutatási területei: a magyarországi magyar nyelv változatai, a határon túli magyarok kétnyelvűsége, amerikai-magyar kétnyelvűség és nyelvi emberi jogok. kontra@lit.u-szeged.hu

** Köszönöm Cseresnyési Lászlónak, Imre Lászlónak, Kovács Andrásnak, Margócsy Istvánnak és Tolcsvai Nagy Gábornak, hogy e szöveg egy korábbi változatát elolvasták, megkritizálták. Természetesen, hogy nem mindenben értenek velem egyet. Azt is készséggel elismerem, hogy ez a téma sokkal bővebb kifejtést érdemelne, de hát a kolozsvári konferencián csak ilyen rövid előadásra volt lehetőségem.

1 Lásd A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény módosításáról szóló 2009. évi XX. törvényt.

2 *Magyar Közlöny* 2012. évi 66. szám.

megoldását (szóban és írásban egyaránt).” S ne feledjük, hogy a magyar országgyűlés egy 2011. szeptemberi határozatával fölkérte a kormányt, hogy „a szakmai és társadalmi nyilvánosság bevonásával vizsgálja meg nemzeti nyelvünk használatának helyzetét, s ennek alapján készítsen elő intézkedési tervet a magyar nyelv értékeinek védelme, korszerű továbbfejlesztése és népszerűsítése céljából”.³

A politikusok megszólalásaiból legyen elég csupán két idézet, mindkettőt a magyarországi köznevelésért felelős államtitkár azon beszédéből választottam,⁴ amelyet az MTA Nyelv-tudományi Intézetének helyesírási tanácsadó portálja bemutatóján mondott 2013 áprilisában:

(1) „Magyar nyelvünk, a helyesírásunk a mi saját kincsünk. Az az ember, aki saját kincsét, a rábízott értéket nem ápolja, nem gyarapítja, az vétkes.”

(2) „Manapság tanúi vagyunk annak, és ez néha fájdalmas élményt is jelent nekünk, hogy kopik, romlik a nyelvünk, így van ez egyébként világszerte.”

Az (1) idézet kapcsán föltehetjük azt a kérdést, hogy vajon hányan vannak a magyarok közt a vétkesek? A (2) kapcsán pedig jó, ha tudjuk, hogy a köznevelésért felelős államtitkár s a magyarok túlnyomó többsége által használt „nyelvromlás” tudományos szempontból értelmezhetetlen.⁵

A magyar nyelvművelés, amelyben az Akadémiának jelentős szerepe volt és van ma is, az utóbbi negyed században viták kereszttüzébe került, tudományos szempontból és társadalmi következményei miatt többen megkérdőjelezték működését.⁶ A nyelvészek többé-kevésbé

3 Más kérdés, hogy a Nemzetpolitikai Államtitkárság által készített „Magyar nemzetpolitika: A nemzetpolitikai stratégia keretei” című iratban (Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság, a szerkesztésért felelős: Répás Zsuzsanna) „A külhoni magyarok vonatkozásában” szereplő 15 cselekvési terület között szerepel számos terület a demográfiaiától a mezőgazdaságon át a sportig, de a magyar nyelv nem. Megemlítem még, hogy a kisebbségi magyarok szempontjából legfontosabb nyelvészeti kutatásokat végző Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (lásd pl. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve: Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Szerk. BENÓ Attila–PÉNTÉK János: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Kvár, 2011.) a mai napig nem került be a magyar kormányok által támogatott „nemzeti jelentőségű intézmények” közé – amelynek számtalan oka lehet, de egy biztos nem: szakmai-tudományos. (2012-ben 56 ilyen intézmény kapott normatív támogatást, a Termini viszont kis összegű MTA-pályázatokból tengődik.)

4 HOFFMANN RÓZSA: *A magyar nyelv, a magyar helyesírás közös kincsünk*. 2013. április 30. <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/oktatasi-felelos-allamtitkarsag/videoak/hoffmann-rozsa-a-magyar-nyelv-a-magyar-helyesiras-kozos-kincsunk>

5 É. Kiss Katalin: *„nyelvromlás” – egy szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora = Az Üveghegyen innen: Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Szerk. CSERNICSKÓ István–KONTRA Miklós, PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 2008. 17–29.

6 Lásd például: CSERESNYÉSI László: *Anyanyelvünk démonjai*. Élet és Irodalom 2011. március 25., 13.; *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?: Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Szerk. KONTRA Miklós–SÁLY Noémi, Bp., Osiris, 1998.; LANSTYÁK István: *Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztes” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társai. Válogatás a nyelvművelői csacskaágok gazdag tárházából*, I–II. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2003/4: 69–98. és 2004/1: 51–76.; SÁNDOR Klára: *Nyelvművelés és ideológia = Uő, szerk.: Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: Tanulmányok a társasnyelvészeti oktatásához*. Szeged, JGYF. 153–216. (a továbbiakban Sándor szerk. 2001); Uő: *Hányan tudnak magyarul – helyesen?* – huszonhetedik rész. www.galamuscsoport.hu/

két csoportra oszlanak: egy olyan skálán helyezkednek el, amelynek egyik végpontján az *előíró* szemlélet hívei vannak (ők megmondják, mi a helyes s mi a helytelen, s tanácsaik, előírásaik maradéktalan betartását várják el mindenkitől), a másik végponton levők a *leíró* szemléletet preferálják (ők a *helyes-helytelen* fogalompár helyett legfeljebb *helyénvaló*, illetve *nem helyénvaló* nyelvhasználatról beszélnek). E két szemlélet békétlen egymás mellett élése néha akadémiai skizofréniát is szül. Például a 2001. évi úgynevezett „reklámyelv törvény” parlamenti szavazása előtt az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója és több kutatója⁷ nyilvánosan kijelentette, hogy nem kívánnak részt venni tudományosan eldönthetetlen kérdések eldöntésében (vagyis abban, hogy megállapítsák, mi számít a magyar nyelvben meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek s mi nem), de miután az országgyűlés megszavazta a törvényt, az Intézet a ráosztott feladatnak engedelmesen megfelelt s megfelel mindmáig (vagyis eldöntötte s eldönti ma is a tudományosan eldönthetetlen kérdéseket is). Amint honlapjukon írták: „tudományosan megalapozott nyelvi tanácsadással” szolgáltattak például az idegen nyelvű kifejezések meghonosodottsága tekintetében, 30 000 Ft + áfa díjazásért (<http://www.nytud.hu/ril/nyelvitan.htm>, 2004. július 14.). Ugyanezt a szolgáltatást 2013. november 8-án 50 000 Ft + áfáért nyújtották.

A magyarok nagyrészt a standard nyelv kultúrájában élnek,⁸ vagyis a magyar társadalmakban a standard nyelvváltozat (a kodifikált standard) felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják, és e tudást fenntartják, átörökítik.

Ami a kodifikált standard magyar nyelvváltozatot illeti, arról tudjuk, hogy a magyarországi lakosság nagy része (kétharmada, de esetenként 90%-a) se a nyelvi helyesség megítélésében, se saját beszédében nem képes megfelelni a tanítók, tanárok és nyelvművelők elvárásainak.⁹ Kirívó, szörnyű eset az akadémiai helyesírási¹⁰ szabályzat 11. kiadásának az a szabálya, mely szerint az *útítárs* szót hosszú *ú*-val kell írni, ugyanis a 767 fős országos reprezentatív mintának csupán 2,4%-a javította írásbeli hibajavító feladatban az *utitárs*-at a szabályzat megkövetelte *útítárs*-ra. Ez tehát egy olyan szabály, amit a magyarországi felnőtt írástudó magyarok 97%-a nem tud alkalmazni. Képzeliük el, milyen legitim diszkriminációs eszközt alkalmaznánk, ha álláshirdetésre jelentkezőktől olyan kézzel írt motivációs levelet kérnénk, amelyben

tartalom/cikk/139994 (2012.05.26. 04:33); SZILÁGYI N. Sándor: *Nincs olyan, hogy A Magyar Nyelv*. (T. Koós Imola interjúja) <http://maszol.ro/index/php/kultura/20688-szilagy-i-n-sandor-nincs-olyan-hogy-a-magyar-nyelv>. 2013. november 12.; TOLCSVAI NAGY Gábor: *Nyelvűrülés és nyelvmen-tés: kánon vagy diskurzus?* Magyar Nyelvőr 118(1994): 385–398.

7 KIEFER Ferenc: *Nyelv és tudomány*. Népszabadság 2001. november 30., 20. lap.; DANISS Győző: *Kétfrontos nyelvvédelem. Az Országgyűlés fog dönteni a T/4899. számú törvényjavaslatról*. Népszabadság 2001. október 6., 26–27. lap.

8 Lásd: MILROY, James: The consequences of standardisation in descriptive linguistics = BEX, Tony–Richard J. WATTS, eds., *Standard English: The widening debate*, London/New York, Routledge, 1999. 16–39.

9 Lásd: *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Szerk. KONTRA Miklós, Osiris, Bp., 2003. (a továbbiakban KONTRA szerk. 2003)

10 „A helyesírás nemzeti önazonosságunk része, látható, őrizhető jele, a nemzet összetartó kapcsa, olyan, mint a magyar zászló vagy a himnusz” – írta MINYA Károly: *Magyar helyesírási szótár*. Magyar Nyelvőr 123(1999): 496–498. *** Köszönöm Cseresnyési Lászlónak, hogy fölhívta figyelmemet erre az általam korábban nem ismert kinyilatkoztatásra.

használniuk kéne egy olyan szót, amelyre vonatkozik *A magyar helyesírás szabályai* tizenegyedik kiadásának¹¹ 27. b) pontja!

Egy negyed századdal ezelőtti magyarországi reprezentatív vizsgálatból tudjuk, hogy az akkori felnőtt írástudó lakosságnak kétharmada nem felelt meg a tanítók, tanárok és nyelv-művelők által elvárt, megkövetelt „helyes” beszéd kívánalmainak. Az 1. ábra azt mutatja meg, hogy szóbeli mondatkiegészítő feladatok végzésekor a teljes mintából (N=832) hányan maradtak, miután hét feladatot is a kodifikált standardnak megfelelő módon oldottak meg. Láthatjuk, hogy 832-ből 700-an maradtak, miután az NY302-es mondatot (*Azt akarom, hogy ő ... ki az ajtót.*) a standard *nyissa* szóalakkal egészítették ki (vagyis nem a túlhelyesbített, hiperkorrekt *nyitja*-val). A hetedik feladat után a teljes mintából már csupán 290-en maradtak, vagyis a minta 34,8%-a tudott csak megfelelni „a helyes beszéd” kívánalmainak. Másképp mondva ez azt jelenti, hogy az iskolai tanítók, tanárok és a nyelv-művelők az 1988. évi magyarországi felnőtt lakosság kétharmadát „vették célba”. Pontosabban fogalmazva: azok a tanítók és tanárok, akik betartották azt az előírást/elvárást, hogy az 1. ábra feladatait „helyesen” oldják meg a diákok, a tanulók kétharmadát „vették célba” (föltéve, hogy a gyermekek a szüleiktől otthon tanult magyart beszélve érkeztek az iskolába).

1. ábra. Standard szóbeli mondatkiegészítők, Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV), 1988, N = 832 (KONTRA szerk., 2003. 217, 5.40. ábra)

NY302 *Azt akarom, hogy ő [nyissa] ki az ajtót.*

NY303 *Ha jobb lenne a fizetésem, többet is [tudnék] dolgozni.*

NY305 *Az asztalos éppen most [ragasztja] a szék lábát.*

NY306 *Ebben a zajban nem hallom, ha Éva [kinyitja] az ajtót.*

NY309 *[Természetes] hogy igazad van mindenben.*

NY312 *Nem akarom, hogy Tamás a rossz utat [válassza].*

NY315 *[Természetesen] igazad van, mint legtöbbször.*

11 *A magyar helyesírás szabályai.* Akadémiai, Bp., 1984.

Mindannyian tudjuk, hogy ha valaki azt mondja, hogy *Nem hallom, ha Éva kinyissa az ajtót*, akkor suksüköl, amiért sokan megszégyenítik, s van, aki az így beszélő embert szellemileg visszamaradottnak tartja. Ha meg azt mondja valaki, hogy *én többet is tudnák dolgozni*, akkor „a magyar nyelvtan elleni vétséget követ el”. Röviden mondván: a kodifikált standardtól eltérő nyelvi szerkezeteket, szavakat és kiejtést a magyarok szívesen stigmatizálják, s az ilyen meg-bélyegző kijelentések gyakran nem is a nyelvi szerkezetekre, hanem azok használóira vonatkoznak („aki így beszél, nem is lehet igazi, rendes magyar ember”). Az ilyen kijelentéseket a standard nyelvi kultúrában élő magyarok zöme nem hogy nem helyteleníti, sokkal inkább helyesli: úgy vélik, aki nyelvünk tisztaságát, helyes használatát védi, az nemzetünket gyámolítja.

A kodifikált standard magyar változat még ma is túlzottan Magyarország-központú, ezért esetenként stigmatizálják a határon túli magyarok nyelvhasználatát. Például az *el kell menjek* szerkezetet a Nyelvművelő kézikönyvtár „eredetileg tájnyelvi, a köznyelvben bizalmas-népies v. bizalmas-pongyola hatású”-nak nevezi.¹² Nem véletlen, hogy Péntek János ezt a szerkezetet „megbélyegzett transzszilvanizmusnak” hívta.¹³ Magam Budán nőttem föl, erdélyi származású magyartanár édesanyámtól tanultam ezt a szerkezetet, s öntudatlanul használtam mindaddig, amíg az 1990-es évek (tehát 40-es éveim) közepén egy kéziratomat megkérdezésem nélkül úgy össze nem karistolta az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében egy osztályvezető kollégám, hogy nem ismertem rá. Minden egyes *kell legyen*-emet átjavította *kell lennie*-re, minek következtében a korrektúra olvasásakor az volt a határozott érzésem, hogy bizonyos mondatokat nem én írtam.

Kárpát-medencei magyar vizsgálatainkból tudjuk, hogy például a *Mari is meg kell oldja a saját problémáit* mondat helyességének megítélésében a magyarországiak statisztikailag jelentősen eltérnek az erdélyiektől, amint azt a 2. ábra mutatja.

2. ábra. A *Mari is meg kell oldja a saját problémáit* mondat helyességének megítélése Romániában és Magyarországon¹⁴

- 12 *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Második, javított és bővített kiadás. Szerk. GRÉTSY László–KEMÉNY Gábor, Tinta, Bp., 2005. 288.
- 13 PÉNTÉK János: Egy megbélyegzett transzszilvanizmusról = *Nyelvét megtartó közösség – közösséget megtartó nyelv: Az AESZ két évtizede a nyelvi közösség szolgálatában*. Szerk. ERDÉLY Judit–ÖRDÖG-GYÁRFÁS Ágnes–ÖRDÖG-GYÁRFÁS Lajos–PÉNTÉK János, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy 2012. 283–284. [Első megjelenés: 1999]
- 14 KONTRA Miklós–PÉNTÉK János–SZILÁGYI N. Sándor: *A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztábrái* (II.). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2011/1: 67–84. (K_524-es keresztábra a 73. oldalon)

Tegyük ehhez hozzá, hogy erdélyi adatközlőink helyességi ítéleteire se életkoruknak, se nemüknek, se iskolázottságuknak nem volt statisztikailag jelentős hatása, vagyis a *kell legyen* szerkezet helyesnek ítélese minden társadalmi csoportban jelentősen eltér a magyarországi ítéletektől.

2. TUDATOSAN DISZKRIMINÁLNAK?

Fell kell tegyük azt a kérdést (a nyelvhelyesség magyarországi őrei kedvéért *fel kell tennünk*), hogy vajon azok, akik a *nyelvi* helyesség (vélt) kívánalmainak érvényesítését szorgalmazva *társadalmi* diszkriminációt működtetnek, tudatosan teszik-e, amit tesznek. Az a benyomásom (tudományos vizsgálatot még nem végeztek erről), hogy a zömüknek fogalmuk sincs a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció működéséről. Van viszont olyan tapasztalatom, hogy amikor valaki megismeri az idevágó tényeket, önkritikát gyakorol, s például megváltoztatja tanári hibajavító módszereit.¹⁵

Kétségtelen azonban, hogy vannak esetek, amikor a nyelvhelyesség őrei tudatosan bocsátkoznak társadalmi diszkriminációba. Egy diákom mesélte évekkkel ezelőtt, hogy egy kézzel írt kérvényt nyújtott át egy egyetemi vezetőnek, aki rápillantva a papírra, így szólt: *Ha ilyen hibát tartalmazó kérvényt ad nekem, megtehetném, hogy olvasás nélkül elutasítom*. Annak a szolnoki rádiónak a vezetője is tudatosan diszkriminált, aki „parasztos beszéde” miatt nem vett föl egy újvidéki bemondót, mivel az illető középzárt *ē*-vel beszélt anyanyelvét.¹⁶ Tudatos nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt követ el például az a fizikatanár is, aki gimnáziumi tanulmányokra alkalmatlannak minősít egy olyan jelentkezőt, aki *iszok*-ot mond, sőt még a *Petőfi*-t is, névelővel. Diszkriminációs gyakorlatáról számolt be az Országos Szórákkoztató Zenei Központ vezetője is, amikor 2006-ban így nyilatkozott: *Ha egy diszkós suksüköl, akkor eltanácsoljuk*.¹⁷

Azt is megkérdézhetjük, hogy tudatosan stigmatizálják-e egymást a magyarok? Az a tanár, aki kinevettette osztálytársaival azt a kisgimnazistát, aki *celefán*-t mondott *celofán* helyett, tudatosan szégyenítette meg diákját.¹⁸ Ha egy tanuló iskolai órán véletlenül azt mondja, hogy *aludva*, s tanára erre így reagál: *Mi van, Bunkóéknál így mondják?*, akkor tudatosan tapos a diák lelkébe. A magyar iskolákban zajló nyelvi alapú lélekrombolást pontosan diagnosztizálta Papp István¹⁹ már közel 80 évvel ezelőtt:

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvé-

15 Amikor a Bolyai Nyári Akadémia magyar nyelvészeti tanfolyamait tartottuk 1996 és 2001 között Csíkszeredában (lásd pl. SÁNDOR Klára szerk.: *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás: Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiból*. Csíkszereda, „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza, 2000), számos magyartanár szembesült saját jó szándékú, de káros gyakorlatával, s voltak, akik nyilvánosan is beszámoltak arról, hogy „teljesen átértékelték eddigi tanári munkájukat.”

16 Lásd: KONTRA Miklós: *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010. 112. (a továbbiakban KONTRA 2010.)

17 Lásd: KONTRA 2010. 81.

18 Lásd: KONTRA 2010. 57.

19 PAPP István: *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935. 16–17.

rei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyelnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egy-kettőre elfelejtse szülőfaluja parasztos beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejt mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezní lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnnal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?”

Az ilyen iskolai rombolást néhány szépírónk is megörökítette. Ismeretes, miként alázták meg és gúnyolták ki Illyés Gyulát²⁰ egy mértanórán, amikor egy egyenest húzott „a bé és áff pontok között”, de megrázó élményéről számolt az 1960-as években Simon István is.²¹

Az iskolai nyelvtanórákról Margócsy²² sajnálatosan precízen állapította meg, hogy „ma az anyanyelv oktatásának nem az a funkciója, hogy felkészítsen a magas szintű, művelt, írásbeli, sok műfajban is érvényesülni tudó nyelvhasználatra, hanem az, hogy csak szabályozza és standardizálja a beszédet és az alapszintű fogalmazást, azaz (mai értelemben vett) nyelvművelő funkciót lásson el.” Amikor az iskolában nem *hozzáadó*, hanem *felcserélő* anyanyelvi nevelés²³ zajlik, akkor a diákok nyelvhasználatát és magukat a diákokat is megbélyegzik a tanítók és tanárok. Szinte minden jel arra mutat, hogy a Kárpát-medencei magyar iskolák zömében ez történik ma is.

3. HOGYAN LEHETSÉGES MINDEZ?

Hogyan lehetséges, hogy tanítók és tanárok ezrei anyanyelvi nevelés címén magyar kisiskolások és középiskolások tömegeit megszegényítik, s bennük sokszor életre szóló traumákat okoznak? Hogyan lehetséges az, hogy egy Csepel-szigeti faluban egy hírneves nyelvművelő

20 ILLYÉS Gyula: *Puszták népe*. Osiris, Bp., 1999. 209–210.

21 Lásd: *A szó becsülete: Íróink az anyanyelvről, 1541–1980*. Szerk. WACHA Imre–Z. SZABÓ László. A Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Bp., 1985. 106–108. (a továbbiakban WACHA–Z. SZABÓ szerk. 1985.)

22 MARGÓCSY István: *Magyar nyelv és/vagy irodalom: egy tantárgy kialakulása és változásai*. Budapesti Könyvszemle 1996/1: 45–52. Az idézet az 52. oldalon olvasható.

23 Egy kétnyelvű közösség élhet *hozzáadó* vagy *felcserélő* kétnyelvűségben. Az előbbiben anyanyelvét szabadon használhatja, s ehhez hozzáadja az államnyelvet s annak használatát oly módon, hogy ennek anyanyelve nem látja kárát. A hozzáadó kétnyelvűségben a kisebbség nyelvi repertoárja bővül. A felcserélő kétnyelvűségben az államnyelv tanítása és használata az anyanyelv tanulásának és használatának kárára történik, ebben a helyzetben a kisebbség anyanyelve elsorvad. Egy egynyelvű közösség iskolájában a standard (irodalmi) nyelvváltozatot lehet hozzáadó vagy felcserélő módon tanítani. Az előbbiben a standard változat tanítása nem okoz kárt a növendékek anyanyelvváltoztatában (a vernakulárisukban), de a felcserélő nyelvpedagógia a diákok legsajátabb, otthon tanult nyelvváltozatának kiiktatására törekszik.

támogatásával az autokrata polgármester két pártra szakítja a falut? A település egyik része a hagyományos *szigetújfalusi* megnevezést használja ma is, a másik viszont a *szigetújfalui* helyességére esküszik, s eközben a plébános is bizonytalankodik a szószéken.²⁴ Hogyan lehetséges, hogy – legalábbis a nyilvánosság előtt – nem ildomos rasszista, szexista stb. nézeteket hirdetni, de a magyar nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt szinte senki nem helyteleníti, sőt, sokszor meg is tapsolják a lingvicaista magatartást?²⁵ (Hiszen az a magyar, aki félti, óvja édes anyanyelvünket, a nemzetet félti és óvja, akkor is, amikor más magyarok „helytelen” nyelvhasználatát kritizálja, s eközben e más magyarok intellektuális és morális defektusairól tesz gúnyos kijelentéseket.)

Minderre a válasz meglepően hangozhat: ez a sok nyomorúság a mi magyar kultúránkból fakad. Nyelvünk kultikus megközelítéseiről írt nagyszerű tanulmányában Margócsy bemutatja, miként alakult ki a 19. században „az az erkölcsi parancs, mely a nyelv ápolását hazafiúi kötelességként állítja be, s ennek feltételül a nyelv iránt érzett érzelmi elfogultságot, szeretetet írja elő”²⁶. Ehhez jön még, ebből is fakad az a helyzet, hogy nyelvünkről kellő pátozzsal bármit lehet következmények nélkül állítani, „mintha a nyelv tisztelete, a nyelvről való beszéd kultikus hagyománya *eleve* kizárná, hogy a nyelvről ellenőrizhető állítások is tétessenek”.²⁷

Kultúránk része az a szinte ájult tisztelet is, amely a magyar nyelv művelőket övezi. Akkor is így van ez, ha – Szilágyi axiomatikus állítását idézem – „a nyelv művelő a nyelvet védi (mégpedig, bármilyen különösen hangzik is, a beszélőkkel szemben)”.²⁸ Ehhez szerzőnk hozzáfűzi még (uo.), hogy a nyelvi képtelenségek egy része „azért jön létre, mert az emberek félnek a nyelv művelőktől. (Gondolkozzunk itt el ezen egy kicsit: miféle jogviszony az, ahol nagyon sok ember fél nagyon kevéstől, és pedig nyelvhasználati okokból? A politikában az ilyen helyzetet diktatúrának hívják – ezt vajon minek lehet?)” A hivatásos nyelv művelők kevesen vannak, de mivel a tanítók és tanárok túlnyomó többsége is nyelv művelő (Margócsyval szólva: az anyanyelv oktatása nyelv művelő funkciót lát el), ez a magyar társadalmi átok szinte mindenkit elér.

24 F. DORNBACH Mária–KONTRA Miklós: Falusi történet = „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*”: *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Szerk. BENŐ Attila–FAZAKAS Emese–KÁDÁR Edit, Kvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. 99–119.

25 Az ilyen nyelvi diszkriminációt az angol James Milroy „a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyájának” nevezte, lásd: SÁNDOR Klára: „*A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája*”: *az emberek nyelvhasználatára*. Replika 45–46. szám (2001. november): 243–259.

26 MARGÓCSY István: „*Istennőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!*”: *A magyar nyelv kultikus megközelítései* – 1. rész. Beszélő 2006/10: 95–109. Az idézet a 98. oldalon található.

27 MARGÓCSY István: „*Istennőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!*”: *A magyar nyelv kultikus megközelítései* – 2. rész. Beszélő 2006/11: 90–98. Az idézet a 95. oldalon.

28 SZILÁGYI N. Sándor: A többség nyelvi jogai = ÁNDOR József–SZÜCS Tibor–TERTS István, szerk.: *Szűcs eszmék nem alszanak...: Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs, 2001. 1209–1218. Az idézet az 1216. lapon.

A nyelvhelyesség hiedelemrendszere²⁹ olyannyira átítatta a magyar társadalmakat, hogy megfigyelhetjük „az elme gyarmatosítását” is. Ezt a fogalmat egy afrikai tudós, Ngũgĩ³⁰ alkotta meg, azt jelenti, hogy az elnyomott emberek magukévá teszik az elnyomók ideológiáját, s kvázi helyeslik az elnyomók cselekedeteit s ebből kifolyólag saját elnyomott helyzetüket is. Az elme ilyen gyarmatosítása megfigyelhető a magyarok esetében is, ki ne hallott volna ilyen pironkodó megjegyzést: *Tudom, hogy helytelenül beszélek magyarul*. Margócsy³¹ Révai Miklóstól Nagy Lászlóig idézi a „nem tudunk magyarul” típusú nyilatkozatokat. Hozzáteszem Illyés-től³² ezt:

„Amilyen örömmel, mindannyiszor majdnem ugyanolyan szorongással fogok szépen gyarapodó nyelvművelő művek olvasásába. Eleve örülök a jó iznek, amelyet egy-egy nyelvi fordulat kibontása révén élvezhetek, és szorongva, izgatottan futom át a pellengérre állított hibákat: hátha én is elkövettem azokat.”

4. MIT LEHET TENNI?

Mit lehet tenni egy olyan ritka helyzetben, amikor minden magyar politikus egyetért abban, hogy nyelvünket óvni, védeni, művelni kell, s amikor a nyelvművelés és az iskolai anyanyelvi nevelés kívánatos módja tekintetében nincs szemernyi különbség sem – példának okáért – Aczél György,³³ Hiller István³⁴ és Balog Zoltán³⁵ között:

Mit lehet tenni olyan rendkívül viaszos helyzetben, amikor „tekintélyes tudományos és államigazgatási intézmények egy olyan folyóiratot támogatnak, amely nyelvi műveltség helyett

29 Nem szeretném, ha az olvasó azt gondolná, szerintem/szerintünk egyáltalán nincs nyelvhelyesség. Van. Ha például valaki érthetetlen, értelmezhetetlen szöveget mond vagy ír, az helytelen. De a nálunk szokásos nyelvhelyesség igen gyakran a változatok létjogának korlátozott elismeréséből fakad, és tudományosan gyakran védhetetlen.

30 NGŰGĨ wa Thiong’o: *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. London, James Currey, 1987.

31 Lásd: MARGÓCSY István: „Istennöm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!”: *A magyar nyelv kultikus megközelítései* – 2. rész. Beszélő 2006/11: 90–98. Az idézetek a 96–97. oldalon.

32 Idézi: WACHA–Z. SZABÓ szerk. 1985. 115.

33 Aczél György: *Nyelvünk védelmében*. Édes Anyanyelvünk 1979/4. szám: 1.

34 HILLER István: *Unió tagállamként is meg kell őrizni a magyar nyelvet*. <http://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/anyanyelv20040420.html/> (Létrehozva: 2004. április 20., Módosítás: 2004. április 21., Forrás: Magyarország.hu)

35 BALOG Zoltán: *48. Szép magyar beszéd verseny: Balog Zoltán miniszter köszöntője*. Édes Anyanyelvünk 2013/3. szám: 20.

36 Ez a nagy egyetértés egyáltalán nem hungarikum. Az amerikai négerekkel (feketékkel) kapcsolatos nagy nyelvi viták kapcsán Walt WOLFRAM (*Language Ideology and Dialect: Understanding the Oakland Ebonics Controversy*. Journal of English Linguistics Vol. 26(1998), No. 2: 111.) a következő költői kérdést fogalmazta meg: „Milyen más témában ért egyet egy olyan konzervatív ikon, mint a média híresség Rush Limbaugh és a társadalmi aktivista Jessie Jackson, ha nem a feketék beszélte angol nyilvános elitelésében?” (Saját fordításom, K. M.)

babonáságot terjeszt”? Az idézetet Lanstyáktól³⁷ vettem, aki elolvassa tanulmányát, abban szikrányi kétség se maradhat afelől, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága és a mindenkori oktatási és kulturális minisztériumok által támogatott *Édes Anyanyelvünk*re utal, Az Anyanyelvápolók Szövetsége folyóiratára.

Magától adódik az első válasz arra a kérdésre, hogy mit lehet, mit kell ilyenkor tenni. A tekintélyes tudományos és államigazgatási intézményeknek be kell szüntetniük a nyelvi babonákat terjesztő folyóiratok, kiadványok és szervezetek támogatását, s támogatniuk kell a tudományosan is megalapozott nyelvi műveltséget terjesztő folyóiratokat, kiadványokat és szervezeteket. Amint Lanstyák³⁸ írta, a cél az, hogy „a jobb sorsra érdemes *Édes Anyanyelvünk* a nyelvi mítoszok, babonák és butaságok terjesztője helyett a szó legnemesebb értelmében vett nyelvi ismeretterjesztés és nyelvi tanácsadás értékes és értelmes fórumává váljon. És persze jó volna elérni, hogy a tudomány és a babonáság élesen elváljon egymástól, ne lehessen a kettő határán lavírozni, ahogy ezt sok, jobb sorsra érdemes nyelvész kollégám teszi.” Ehhez persze elengedhetetlen, hogy ezek az intézmények képesek legyenek megkülönböztetni nyelvi kérdésekben is az ocsut a bűzától, a társadalmilag kártékonyat a hasznostól; s az is, hogy a tudomány és a babonáság határán lavírozó nyelvészek elnémuljanak.

Szükségünk van sokkal több és hatékonyabb tudományos ismeretterjesztésre is. Vannak jó példák, többek közt Cseresnyési cikksorozata,³⁹ Kálmán és Nádasdy könyve,⁴⁰ Szilágyi két könyve is,⁴¹ de a rossz példák, a babonásokat terjesztő fórumok társadalmi megbecsülése és támogatása nem csökken.

Nagy szükség van a tanító- és tanárképzés nyelvi komponensének modernizálására. Itt nem csak a magyartanárok, hanem minden tanár képzésére gondolok. Megint csak említhetnek már jó példákat, így Kálmán pedagógusoknak írt cikkét,⁴² a Sándor által szerkesztett⁴³ és Lanstyák által írt⁴⁴ egyetemi tankönyveket, valamint Kugler és Tolcsvai Nagy iskolai tankönyvét⁴⁵ és Beregszászi tantárgy-pedagógiai útmutatóját,⁴⁶ de tanító- és tanárképzésünk egészét tekintve ezek csak cseppek a tengerben. Ráadásul azt is tudjuk mások tapasztalatá-

37 LANSTYÁK István: *Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztas” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelv művelői csacskaságok gazdag tárházából*, I. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2003/4: 70.

38 Az előző jegyzetben idézett helyen.

39 Lásd például: CSERESNYÉSI László: *Játszik velünk a nyelv*. Magyar Narancs 2013/3. szám: 48–49.; Uő: *Nyelvünk ősi vére*. Magyar Narancs 2013/51–52. szám: 116–117.

40 KÁLMÁN László–NÁDASDY Ádám: *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris, Bp., 1999.

41 SZILÁGYI N. Sándor: *Ne lógasd a nyelvedet hiába! Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kvár, 2000; Uő: *Világunk, a nyelv*. Osiris, Bp., 2000.

42 KÁLMÁN László: *Mit művelünk?* Taní-tani 2010/1. szám: 3–11.

43 *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás: Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiából*. Szerk. SÁNDOR Klára, „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza, Csíkszereda, 2000; *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*. Szerk. Uő, JGYF, Szeged, 2001.

44 LANSTYÁK István: *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. STIMUL, Pozsony–Bratislava, 2009.

45 KUGLER Nóra–TOLCSVAI NAGY Gábor: *Magyar nyelv: tankönyv 14–15 éveseknek*. Korona, Bp., 1998.

46 BEREGSZÁSZI Anikó: *A lehetetlent lehetni: Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta, Bp., 2012.

ból,⁴⁷ hogy amikor egy országban sikeresen megváltoztatják a tanárképzést és a tanárok gondolkodását, amint történt ez Angliában az 1970-es években, ha kiveszik a tanárképzésből a nyelvi változatosság és türelem komponensét, akkor automatikusan újraéled a régi, elitista és diszkriminatív anyanyelvi nevelés. Ha tanárképzésünket megváltoztatjuk, akkor a magyar iskolák – amelyek ma is a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció kialakításának legfőbb szinterei – is megváltozhatnak, s a jövőben az előítéletek táplálta diszkrimináció csökkentésének intézményei lehetnek.

HOW CAN IT BE THAT ALL HUNGARIANS, FROM THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES TO BARTENDERS, SUPPORT THE LINGUISTIC DISCRIMINATION OF HUNGARIANS BY HUNGARIANS?

Keywords: *Hungarian Academy of Sciences, language-based social discrimination, linguisticism, Hungarian language cultivation, Codified Standard Hungarian, Hungarians in the Carpathian Basin, teaching grammar in schools, subtractive and additive language pedagogy, teacher education*

Hungarians live in what James Milroy (1999) calls standard language ideology, that is a society in which the superiority of codified standard Hungarian is maintained and recreated through various channels of communication, including public education. Other varieties of Hungarian and their speakers (both in Hungary and her neighboring countries) are badly stigmatized by the propagators of codified standard Hungarian, who include almost all Hungarians from the Academy through school teachers to bartenders and beyond. This massive language-based social discrimination is deeply rooted in Hungarian culture, which has cherished the notion of “correct Hungarian” as a guarantee for the survival of the nation since the 19th century. Data from the Hungarian National Sociolinguistic Survey conducted in 1988 show that from 50 to 90% of a representative sample of Hungarians in Hungary make judgments of grammatical correctness and use constructions in speech which are in violation of the codified standard. This means that traditional language cultivators and almost all school teachers are engaged in trying to change the speechways of about two in three Hungarians in Hungary, and more in the neighboring countries, where Hungarians speak contact dialects different from the monolingual varieties in Hungary. The author suggests three ways to change the language-based social discrimination pertaining in Hungarian speech communities: (a) the Hungarian Academy should cease supporting language mavens who spread false linguistic ideologies, (b) professional linguists should successfully popularize sound linguistic knowledge, and (c) teacher education should be reformed such that additive language pedagogy supplants the all-pervasive subtractive pedagogy (in which standard Hungarian is taught at the cost of, rather than in addition to, the pupils’ own language varieties).

47 Lásd: KONTRA Miklós–Peter TRUDGILL: *If Women Are Being Discriminated Against, You Don’t Say “You Should Become a Man”: An Interview with Peter Trudgill on Sociolinguistics and Standard English*. novELTy 7/2(2000): 17–30.

CUM SE POATE CA TOȚI MAGHIARI, DE LA ACADEMIA MAGHIARĂ DE ȘTIINȚE DIN PÂNĂ LA BARMANI, SUSȚIN DISCRIMINAREA LINGVISTICĂ A MAGHIARILOR DE CĂTRE MAGHIARI?

Cuvinte-cheie: *Academia Maghiară de științe din Ungaria, discriminare socială pe bază de limbă, lingvicism, cultivarea limbii maghiare, limba maghiară standard codificată, maghiarii din Bazinul Carpatic, predarea gramaticii în școli, pedagogia substractivă și aditivă a limbii, formarea profesorilor*

Maghiarii trăiesc în ceea ce James Milroy (1999) numește ideologia unui limbaj standard, care definește o societate în care se menține superioritatea variantei codificate a limbii, această ideologie fiind recreată prin diverse canale de comunicare, inclusiv prin educația publică. Celelalte variante ale limbii maghiare și vorbitorii lor (atât în Ungaria cât și în țările învecinate) sunt grav stigmatizate de către propagatorii variantei codificate, standardizate a limbii maghiare, între aceștia numărându-se aproape toți membri Academiei, și numeroși cetățeni de la profesorii la barmani, și nu numai. Această masivă discriminare socială pe bază de limbă este adânc înrădăcinată în cultura maghiară, care, încă din secolul al 19-lea, a considerat noțiunea de „maghiara corectă”, ca o garanție pentru supraviețuirea națiunii. Rezultatele Studiului Național de Sociolingvistică efectuat în Ungaria în 1988 arată că 50–90% dintr-un eșantion reprezentativ de maghiari din Ungaria face judecăți privind corectitudinea gramaticală, iar în vorbire folosește fraze sau construcții gramaticale care contravin standardului codificat. Acest lucru înseamnă că, tradiționali cultivatori ai limbii maghiare și aproape toate cadrele didactice din învățământul preuniversitar se implică în încercarea de a schimba modul de vorbire al aproximativ doi din trei maghiari în Ungaria, precum și în țările vecine, unde maghiarii vorbesc diferite variante de contact față de variantele monolingve din Ungaria. Autorul propune trei modalități de a schimba discriminarea socială pe bază de limbă existentă în comunitățile vorbitoare de maghiară: (a) Academia Maghiară de Științe ar trebui să înceteze susținerea experților în lingvistică care răspândesc ideologii lingvistice false, (b) lingviștii profesioniști ar trebui să popularizeze cunoștințe lingvistice sănătoase, și (c) formarea cadrelor didactice ar trebui să fie reformată astfel încât pedagogia aditivă a limbii să înlocuiască pedagogia substractivă (aplicată peste tot) a limbii (în care varianta standard a limbii maghiare este predată, mai degrabă în detrimentul limbii vernaculare a elevilor, decât ca un plus față de această variantă).